

FRIEDRICH ENGELS'İN ÖNSÖZLERİ

BİRİNCİ ALMANCA BASKIYA ÖNSÖZ

Bu yapıt, Marx'ın kendi yeni tarihsel ve ekonomik görüşlerinin temel özelliklerini açıklığa kavuşturduğu bir sırada, 1846-47 kışında yazılmıştı. Proudhon'un henüz yayınlanmış olan *Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère* adlı yapıtı, Marx'a, yaşayan Fransız sosyalistleri arasında bundan böyle başyeri alacak bir adamın görüşlerine karşı bu temel özellikleri geliştirme olanağını verdi. Bu iki adamın Paris'te sık sık sabahlara dek ekonomik sorunları tartışmaya başlamalarıyla birlikte yolları da giderek birbirlerinden ayrılmıştı; Proudhon'un kitabı, ikisi arasında zaten aşılmaz bir uçurum bulunduğunu kanıtladı. O sıralarda bu uçurumu görmezden gelmek olanaksızdı ve böylece Marx, verdiği bu yanıtla onarılmaz kopuşu belgeledi.

Marx'ın Proudhon konusundaki genel kanısı, bu önsöze ek olarak verilen ve 1865'te Berlin'de, *Sozialdemokrat*, n°

16, 17 ve 18'de çıkmış bulunan makalede¹ bulunabilir. Bu, Marx'ın bu gazete için yazmış olduğu tek makaledir; Herr von Schweitzer'in gazeteyi, feodal ve hükümet çizgisinde gütme çabaları, ki bu çabalar kısa bir süre sonra açığa çıkmıştır, onunla olan işbirliğimizin başlamasından hemen birkaç hafta sonra, bizi, bu işbirliğinin son bulduğunu kamuoyuna açıklamak zorunda bıraktı.

Bu yapıt, Almanya için, içinde bulunduğumuz şu anda, Marx'ın bile asla kestiremediği bir önem taşıyor. Proudhon'u mağlup ederken, o sıralarda henüz adlarını bile bilmediği bugünün sandalye avcılarının putu Rodbertus'a da vurduğunu nasıl kestirebilirdi ki?

Marx'ın Rodbertus'la olan ilişkisinin ele alınacağı yer burası değildir. Kuşkusuz, çok yakında, bunun için de olanak bulacağım. Burada şu kadarını belirtmek yeterlidir: Rodbertus, Marx'ı, kendisini "soymakla" ve yazmış olduğu *Zur Erkenntnis*, vb.'yi "kendisine atıf yapmaksızın *Kapital*'inde rahatça kullanmakla" suçlarken, ancak yanlış anlaşılmış dehalarn huysuzlukları için ve Prusya dışında olup bitenler ve özellikle sosyalist ve ekonomik yazın konusunda gösterdiği cehaletinden dolayı horgörülebilecek bir iftiracı durumuna sokmaktadır kendisini. Bu suçlamalar ve Rodbertus'un yukarıda adı geçen yapıtı, Marx'ın gözüne hiçbir zaman ilişmemiştir; Rodbertus konusunda bildiği tek şey, onun üç adet *Soziale Briefe*'sidir ("Toplumsal Mektup"), ki, bunları bile, 1858 ya da 1859'dan önce görmediği kesindir.

Rodbertus'un bu mektuplarda öne sürdüğü ve kendisinin "Proudhon'un oluşturulmuş değeri"ni Proudhon'dan önce keşfetmiş olduğu iddiası, daha sağlam bir temele dayanmaktadır; ama burada da gene ilk kâşif olmakla övünmesi boşunadır. Her ne ise, bu yapıttaki eleştirilere hedef olmasının nedeni budur işte, ve bu, beni, Proudhon'un o küçük "temel" yapıtı *Zur Erkenntnis unsrer staatswirtschaftlichen Zustände* ("Ulusal Ekonomik Durumumuz Konusundaki Bilgilere Katkı"), 1842, üzerinde Proudhon'un özelemlerini ve bu özelemlerin (gene bilinçsiz olarak) içerdiği Weitling komüniz-

mini ön plana çıkardığı kadarıyla, kısaca durmaya zorluyor.

Hangi eğilimde olursa olsun, çağdaş sosyalizm, burjuva ekonomi politikasından yola çıktığı kadarıyla, hemen hemen istisnasız olarak, kendisini rikardocu değer teorisine bağlar. Ricardo'nun 1817 yılında *Principles*'in hemen başında ortaya attığı iki önerme, 1° herhangi bir metanın değerinin yalnız ve ancak o metanın üretilmesi için gerekli-emek miktarı ile belirlendiği, ve 2° tüm toplumsal emeğin ürünlerinin şu üç sınıf arasında bölüştüğü: toprak sahipleri (rant), kapitalistler (kâr) ve işçiler (ücret), 1821'den beri İngiltere'de sosyalist sonuçlara varmada kullanılmıştır ve şimdi neredeyse ortaklıktan kaybolmuş olan ve büyük çapta ilk kez Marx tarafından keşfedilmiş bulunan bu yazın, keskinliği ve kesinliği ile *Kapital*'in ortaya çıkmasına kadar aşılmaz kalmıştır. Ama bunun üzerinde bir başka zaman duracağım. Demek ki, 1842 yılında, Rodbertus da, kendi payına, yukardaki önermelerden sosyalist sonuçlar çıkarmışsa, o sıralarda bu, kuşkusuz, bir Alman için ileriye doğru atılmış çok önemli bir adımdı. Ama gene de, bu ancak Almanya için bir yeni keşif sayılabılırdı. Rikardocu teorisinin bu biçimde uygulanmasının yeni olmaktan çok uzak bulunduğu, benzer bir kendini beğenmişlikten mustarip olan Proudhon'a karşı Marx tarafından tanıtılmıştır.

"Ekonomi politikasının İngiltere'de izlediği eğilimden herhangi bir biçimde haberdar olan bir kimse, bu ülkedeki sosyalistlerin hemen tümünün, değişik dönemlerde, rikardocu teorisinin eşitlikçi uygulanmasını önermiş olduklarını bilmiyor olamaz. M. Proudhon'a şunları örnek gösterebiliriz: Hodgskin, *Political Economy*, 1827; William Thompson, *An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth Most Conductive to Human Happiness*, 1824; T. R. Edmonds, *Practical Moral and Political Economy*, 1828; vb., vb., ve dört sayfa daha vb.. Biz, bir İngiliz komünistine, Mr. Bray'e kulak vermekle yetineceğiz. Dikkat çekici yapıtı *Labour's Wrongs and Labour's Remedy*, Leeds 1839'dan bizi kesin karara ulaştıracak pasajlar vereceğiz..."*

Ve yalnızca Bray'in yapıtından buraya yapılan aktarmalar bile, Rodbertus tarafından öne sürülen öncelik iddiasının büyük bir kısmına son vermeye yetmektedir.

O sıralar Marx, *British Museum*'un okuma odasına henüz hiç uğramamıştı. Paris ve Brüksel kütüphaneleri dışında, 1845 yazında İngiltere'ye birlikte yaptığımız altı haftalık bir yolculuk sırasında eldeki benim kitap ve notlarım dışında Manchester'da bulunabilen kitapları incelemişti. Demek oluyor ki, kırklarda sözkonusu olan yazın, asla bugün olduğu kadar uzlaşmaz değildi. Bu kitaplar, buna karşın Rodbertus'un bilgisi dışında kaldılarsa, bu, ancak onun Prusyalı olmasından gelen yerel darkafahlığına verilebilir. O, özgül Prusya sosyalizminin gerçek kurucusudur ve şimdi artık böyle olmakla tanınmaktadır.

Ancak, o sevgili Prusya'sında bile Rodbertus rahatsız edilmekten kurtulamadı. Marx'ın *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*'sının birinci bölümü, 1859'da Berlin'de basıldı. Bu yapıtta, iktisatçıların Ricardo'ya yönelttikleri karşı çıkışlar arasında ikinci karşı çıkış olarak, 40. sayfada, şöyle deniyordu:

"Eğer bir ürünün değişim değeri, içerdiği emek-zamanına eşitse, bir iş (emek) gününün değişim değeri, bir iş gününün ürününe eşittir, ya da, ücretin emeğin ürününe eşit olması gerekir. Oysa gerçekte olan, bunun tersidir."**

Bu konuya ilişkin olarak şöyle bir dipnot var:

"Ricardo'ya karşı burjuva iktisatçılarının ileri sürmüş oldukları bu itiraz, sonraları sosyalistler tarafından benimsendi. Formülün teorik bakımdan doğruluğu kabul edilince, teori ile çeliştiği için pratik kınandı ve burjuva toplumundan, kendi teorik ilkesinden çıktığı varsayılan sonuçlara pratikte boyun eğmesi istendi. Hiç değilse, İngiliz sosyalistleri, Ricardo'nun değişim-değeri formülünü, ekonomi politiğe karşı bu biçimde yöneltmişlerdir."***

* Bkz: bu kitabın 67. sayfası. —Ed.

** Bkz: Karl Marx, *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, Ankara 1993, s. 78. —Ed.

*** Bkz: agy., s. 78, not. —Ed.

Aynı dipnotta, Marx'ın, *Felsefenin Sefaleti*'ne bir atıf vardı ki, bu yapıt o sıralar bütün kitapçılarda buluyordu.

Demek ki, Rodbertus, 1842 tarihli keşiflerinin gerçekten yeni olup olmadığı konusunda kendisini inandıracak yeterli olanağa sahipti. Ama o bunu yapacağına, keşiflerini tekrar tekrar ilan etmekte ve bu keşiflerini o denli eşsiz görmekte ki, Marx'ın da, tıpkı Rodbertus gibi, Ricardo'dan hareketle, kendi başına, aynı sonuçlara varabileceğini asla düşünmemektedir. Bu, onun bakımından kesin olarak olanaksızdır. Marx, onu "soymuştu" — o Rodbertus'u, ki aynı Marx, Rodbertus'ta hiç değilse kaba biçimleriyle bulunan bu sonuçların, İngiltere'de her ikisinden de çok önceleri, açık açık ilan edilmiş bulduklarına onu inandırmak için elinden geleni yapmıştı!

Rikardocu teorinin en basit sosyalist uygulaması gerçekten de yukarıda verilmiş olanıdır. Rodbertus'un durumunda olduğu gibi, bu uygulama, birçok durumda, artı-değerin kaynağı ve yaratılışı konusunda Ricardo'nun çok ötesine geçen bir anlayışa olanak sağlamıştır. Bu açıdan daha önce söylenmemiş hiçbir şey sunamamış ve bunu da öncekiler kadar olsun iyi yapamamış olması bir yana, öncellerinde olduğu gibi, bu sunuşun yetersiz olmasının nedeni, emek, sermaye, değer vb. gibi ekonomik kategorileri, eleştirmeksizin ve en küçük bir incelemeden geçirmeksizin, dış görünüşlerinden kopamayan ve iktisatçıların kendisine aktardığı kaba biçimleriyle kullanmış olmasıdır. Böylelikle, kendisini daha ileriki tüm gelişmelerden koparmakla kalmıyor —son altmış yıl içinde bunca sık yinelenen bu önermelerden bir şeyler çıkarmış ilk kişi olan Marx'ın tersine— daha sonra gösterileceği gibi, kendisini doğrudan doğruya ütopyaya götüreceği yolu da açmış bulunuyor.

Rikardocu teorinin yukarıdaki uygulaması, yani tek gerçek üreticiler olmalarından ötürü bütün toplumsal üretimin *kendi* üretimleri olarak işçilere ait bulunması, doğrudan doğruya komünizme varır. Ancak bu, yukarıya aktarılan pasajda Marx'ın da işaret etmiş olduğu gibi, biçim yönünden

ekonomik olarak yanlıştır, çünkü bu, ahlakın ekonomiye uygulanmasından başka bir şey değildir. Burjuva ekonomisinin yasalarına göre, ürünün en büyük kısmı, onu üreten işçilere ait *değildir*. Şimdi tutar da, bu haksızlıktır, böyle olmalıdır dersek, bu kez de bu sözlerin ekonomi ile doğrudan bir ilgisi kalmamış olur. Böyle söylemekle, bu ekonomik gerçeğin ahlak duygularımızla çeliştiğinden başka bir şey söylememiş oluruz. Bundan ötürü Marx, kendi komünist istemlerini, hiçbir zaman buna değil, kapitalist üretim biçiminin her gün gözlerimiz önünde yer alan ve gittikçe daha büyük ölçülere varan kaçınılmaz çöküşüne dayandırmıştır; onun söylediği tek şey, artı-değerin ödenmemiş emekten ibaret olduğudur ki, bu da basit bir gerçektir. Ama, biçim yönünden ekonomik olarak yanlış olan, dünya tarihi bakış açısından doğru olabilir. Eğer kitlelerin ahlaki bilinci, kölelik ya da toprak köleliği durumlarında olduğu gibi, bir ekonomik olgunun haksızlığını ilan ederse, bu, o olgunun ömrünü doldurmuş bulunduğu, bir öncekinin çekilmez ve savunulamaz duruma gelmiş olmasından ötürü ortaya başka ekonomik olguların çıkmış bulunduğu kanıtıdır. Demek ki, çok doğru bir ekonomik içerik, biçimsel ekonomik yanlışlığın ardına gizlenmiş olabilir. Artı-değer teorisinin önemini ve tarihini daha yakından incelemenin yeri burası değildir.

Rikardocu değer teorisinden aynı zamanda, başka sonuçlar da çıkarılabilir ve çıkarılmıştır da. Metaların değeri, üretimleri için gerekli-emekle belirlenir. Ancak bu kötü dünyada metaların bazan değerlerinin üstünde, bazan da altında satıldıkları görülmektedir ve bu hiç de yalnızca rekabetteki değişmelerden ötürü değildir. Meta fiyatları, arz ve talep aracılığı ile nasıl emek değerine eşit olmak zorundaysalar, kâr oranları da, tüm kapitalistler için aynı düzeyde eşitlenme eğilimindedirler. Ama kâr oranı, bir sınai işletmeye yatırılmış bulunan toplam sermaye üzerinden hesaplanmaktadır. Sanayinin iki farklı dalının yıllık üretimleri eşit miktarlarda emek içerebileceklerine, ve bunun sonucu olarak eşit değerleri temsil edebileceklerine, ve ücretler her iki dalda da

eşit yükseklikte olabileceğine, ve ama, buna karşılık, bir dala yatırılmış sermaye ötekininkinden iki ya da üç kat daha büyük olabileceğine ve çoğu zaman da olduğuna göre, rikardocu değer teorisi, Ricardo'nun kendisinin de keşfettiği gibi, burada eşit kâr oranları yasası ile çelişmektedir. Sanayinin her iki dalının da ürünleri değerlerinden satılacak olurlarsa, kâr oranları birbirlerine eşit olamaz; yok eğer kâr oranları eşitse, o zaman da sanayinin her iki dalının ürünleri, kesinlikle hep değerleri üzerinden satılamazlar. Demek ki, burada bir çelişki, iki ekonomik yasanın bir çatışkısı vardır ki, bunun pratik çözümü, Ricardo'ya göre (bölüm I, kesim 4 ve 5), kural olarak, değer aleyhine, kâr oranının lehine sonuçlanmaktadır.

Ama değer rikardocu tanımının, tehlikeli niteliğine karşın, iyi burjuvanın yüreğine seslenen bir yanı da vardır. Bu tanım, karşı gelinmez bir güçle, onun adalet duygularına seslenmektedir. Haklarda adalet ve eşitlik, 18. ve 19. yüzyıl burjuvasının, feodal adaletsizliğin, eşitsizliğin ve ayrıcalığın yıkıntıları üzerinde kendi toplumsal yapısını yükseltmeyi arzuladığı temel direklerdir. Ve meta değerlerinin emek ile belirlenmesi ve eşit haklara sahip meta sahipleri arasında bu değer ölçüsüne göre yer alan emek ürünlerinin özgür değişimi, daha önce Marx'ın kanıtladığı gibi, çağdaş burjuvazinin tüm politik, yasal ve felsefi ideolojisinin üzerine oturtulduğu gerçek temellerdir. Bir metanın değer ölçüsünün emek olduğu bir kez kabullenildi mi, adaletin bu temel yasanın sözümona kabul eder görünüp de, gerçekte bu yasayı her an vicdan azabı çekmeksizin kenara iten bir dünyanın bu günahkârlığı karşısında, iyi burjuvanın daha da iyi olan duyguları, derinden yaralanmaktan kendini kurtaramaz. Büyük üretim ve makinelerin rekabeti karşısında namuslu emeğinin değeri —bu emek çalıştırdığı işçilerin ve çırakların emeğinden ibaret olsa bile— her geçen gün biraz daha düşen küçük-burjuvanın, özellikle bu küçük üreticinin, ürün değişiminin emek değerlerine göre yapıldığı bir toplumu özlemek zorunda olduğu, değişmez bir gerçektir. Bir başka deyişle,

yalnızca bir meta üretimi yasasının tek başına ve tam anlamıyla geçerli olduğu, ama bu yasayı etkin kılacak koşulların, yani meta üretiminin ve giderek kapitalist üretimin öteki yasalarının ortadan kaldırılmış bulunduğu bir topluma özlem duymaya mahkûmdur.

Bu ütopya —gerçek ya da ideal— çağdaş küçük-burjuva düşünüş biçiminde derin kökler salmıştır. Bu düşünüş biçiminin daha 1831 yılında, John Gray tarafından sistematik bir biçimde geliştirilmiş bulunması, otuzlarda, İngiltere'de pratikte denenmiş ve teorik olarak yaygın bir biçimde telkin edilmiş bulunması, 1842 yılında Almanya'da Rodbertus ve 1846 yılında Fransa'da Proudhon tarafından nihai gerçek olarak ilan edilmiş olması, hatta 1871 yılında bile Rodbertus tarafından toplumsal soruna çözüm ve örneğin, kendi toplumsal vasiyeti olarak tekrar ilan edilmiş olması, 1844 yılında Rodbertus adına Prusya devlet sosyalizmini istismar etmeye koyulan sandalye avcılarının sürüsü ardında tekrar yandaş bulması, bunun kanıtlarıdır.

Bu ütopyanın eleştirisi, Proudhon ve Gray'e karşı Marx tarafından öylesine tam olarak yapılmıştır ki, (bu yazının ekine bakınız), ben, burada, yalnızca bunun Rodbertus'a özgü tanımlama ve anlatım biçimi üzerinde birkaç söz söylemekle yetinebilirim.

Daha önce de belirtildiği gibi, Rodbertus, ekonomik kavramların geleneksel tanımlarını iktisatçılardan kendisine aktarılan biçimleriyle olduğu gibi kabulleniyor. Bunların doğruluklarını araştırmak için en küçük bir çaba bile göstermiyor. Kendisi için değer, "bir şeyin, diğer şeyler karşısında miktara göre değerlendirilmesi, bu değerlendirmenin de ölçü kabul edilmesi"dir. Kibarca söylemek gerekirse, bu son derece baştan savma tanım, bize, olsa olsa değerın yaklaşık olarak neye benzediği konusunda bir fikir vermektedir, ama onun ne olduğu konusunda hiçbir şey söylememektedir. Ama Rodbertus'un değer konusunda bize söyleyebildikleri bundan ibaret olduğuna göre, onun, neden değer dışında kalan bir değer ölçüsü aramakta olduğu anlaşılabilir. Herr

Adolf Wagner'in sonsuz takdirini kazanmış o soyut düşünme gücüyle, kullanım-değerini değişim-değeri ile karman çorman edip birbirine karıştırdığı otuz sayfadan sonra, değer için gerçek bir ölçünün bulunmadığı ve kişinin onun yerini tutacak başka bir ölçü kullanmak zorunda olduğu sonucuna varıyor. Emek bu görevi görebilir, ama ancak eşit miktarlarda emek içeren ürünlerin, hep aynı miktarda emek içeren ürünlerle değişilmesi koşuluyla; "durumun gerçekten böyle olması, ya da bu durumu sağlayacak önlemlerin alınmış olması" bir şey değiştirmez. Bütün birinci bölüm, metaların başka bir şeye değil, ama "emeğe mal oldukları" ve bunun için böyle olduğunu göstermek için yazılmış olmakla birlikte, değer ile emek birbirleri karşısında herhangi bir gerçek ilişkiden yoksun kalmaktadırlar.

Emek de, gene iktisatçılara görüldüğü biçimiyle, incelenmeden alınmıştır. Hatta o biçimiyle bile alınmamıştır. Çünkü birkaç sözcükle emek yoğunluğu farklılıklarına atıf varsa da, emek gene "maliyeti olan" herhangi bir şey, bundan ötürü de normal ortalama toplumsal koşullar altında harcanmış olup olmadığına bakılmaksızın, değer ölçen herhangi bir şey olarak, çok genel bir biçimde konmuştur. Üreticilerin bir günde hazırlanabilecek ürünler için on gün mü, yoksa yalnızca bir gün mü harcadıkları; en iyi aletleri mi, yoksa en kötülerini mi kullandıkları; emek-zamanlarını toplumsal olarak gerekli maddelerin toplumsal olan gerekli miktarlarda üretilmeleri için mi, yoksa istenmeyen maddelerin üretimi, ya da istenen maddeleri talebin altında ya da üstündeki miktarlarda üretmek için mi harcadıkları — bütün bu konularda hiçbir şey yok: emek, emektir; eşit emeğin ürünü, aynı miktardaki emek ürünü ile değişilmelidir. Ters durumlarında, haklı ya da haksız, ulusal bir tavır takınmaya ve bireysel üreticiler arasındaki ilişkileri genel toplumsal çıkarların bekçi kulesinden gözetlemeye o denli hazır olan Rodbertus, burada aynı şeyi yapmaktan özenle kaçınıyor. Ve bunun tek nedeni, kuşkusuz, kitabın daha ilk satırında emek-para ütopyasına yönelmiş bulunması ve emeğin değer

üreten özelliğinin herhangi bir biçimde araştırılmasının kendi yoluna aşılmaz engeller koyacak olmasıdır. Rodbertus'un içgüdü, burada, somut düşünce yoksunluğunun Rodbertus'ta ortaya çıkardığı o soyut düşünme gücünden oldukça üstün çıkmıştır.

Ütopyaya geçiş, bir elçabukluğu ile yapılmıştır artık. Metallerin şaşmaz kural olarak emek değerine göre değişimini sağlayan "önlemler", herhangi bir güçlük çıkarmamaktadır. Oysa, Gray'den Proudhon'a dek bu eğilimde olan öbür ütopyacılar, bu amacı gerçekleştirecek toplumsal kurumlar icat etmek için kafa patlatıp durmaktadırlar. Böyleleri, ekonomik sorunu, hiç değilse değişilecek metalara sahip olanların kendi eylemleri ile, ekonomik yoldan çözümlenmeye çalışmaktadırlar. Oysa Rodbertus için bu çok daha kolaydır. İyi bir Prusyalı olarak, o, devlete başvuruyor: devlet gücünün bir buyruktusu, gerekli reformu emreder.

Böylece değer, mutlu bir biçimde "oluşur", ama Rodbertus'un bu oluşmada varolduğunu iddia ettiği önkoşul ortalarında yoktur. Tam tersine, —diğer birçokları gibi— Gray ve Bray de, Rodbertus'tan önce bu düşünceyi, yani ürünlerin her zaman ve her koşul altında yalnızca değerleri üzerinden değişimlerini sağlayacak önlemlere duyulan inançlı arzuyu, geniş bir biçimde ve doyum noktasına dek sık sık yinelemişlerdir.

Devlet, değeri böylece oluşturduktan sonra —hiç olmazsa ürünlerin bir kısmı için, çünkü Rodbertus alçakgönüllüdür de— çalışma bonolarını* çıkartır ve bunlardan sanayi kapitalistlerine avanslar verir, ki sanayi kapitalistleri de, bu avanslardan işçilerin ücretlerini öderler, işçiler de aldıkları bu çalışma bonoları ile ürün satın alırlar ve böylece çalışma bonosunun tekrar başlangıç noktasına dönmesini sağlarlar. Bunun ne denli güzel bir biçimde yürüyeceğini insan Rodbertus'un kendisinden dinlemelidir:

"İkinci koşula gelince, makbuzda** yazılı değer dola-

* Çeviriye esas alınan İngilizce metinde "*labour paper money*" ("emek kâğıt para"), Fransızca metinde (*Misère de la philosophie*, Editions Sociales, Paris 1968, s. 33) "*les bons de travail*" ("iş bonoları", "çalışma bonoları" ya da "emek bonoları")dır. —Ed.

şımda da gerçekten varolmasını sağlayacak önlem, yalnızca ürünü bizzat teslim eden kişinin, üzerinde o ürünün üretilmesini sağlayan emek miktarının tam olarak belirtildiği bir makbuz alması ile gerçekleştirilir. İki günlük bir emek ürünü teslim eden bir kişi, üzerinde "iki gün" yazılı bir makbuz alır. Makbuz çıkartılmasında bu kurala sıkıca uyulması ile ikinci koşul da zorunlu olarak yerine getirilmiş olur. Çünkü varsayımlarımıza göre, malların gerçek değerleri, her zaman üretilmeleri için gereken emek miktarı ile çakışır ve bu emek miktarı, alışılmış zaman birimi ile ölçülebilir ve bundan ötürü üzerinde iki günlük emek harcanmış bir ürün teslim eden herkes, bu iki güne karşılık gerçekte arzettiği değerden ne fazla ne de eksik değerde, onaylanmış ya da kendi adına verilmiş bir belge alır. Bundan başka, *ancak* dolaşıma gerçekten bir ürün koymuş kişi böyle bir belge alacağından, makbuzun üzerindeki değer tüm toplumun gereksinimleri için de geçerli olacağı kesindir. İşbölümünün kapsamı ne denli yaygın olursa olsun, bu kurala kesinlikle uyulması durumunda, *varolan değer toplamı, onaylanmış değer toplamına tamı tamına eşit olmak zorundadır*. Onaylanmış değer toplamı, tahsis edilmiş değer toplamına tam eşit olduğundan, ikincisi de *zorunlu olarak mevcut değer ile çakışacak, tüm alacaklılar tatmin edilmiş olacak ve tasfiye doğru bir biçimde sağlanmış olacaktır*." (s. 166-167.)

Yeni bir şey keşfetmekte şimdiye dek hep geç kalma şanssızlığına uğramışsa da, Rodbertus, artık bu kez, bir tür orijinallik erdemine sahip olmuş oluyor: rakiplerinden hiçbirini, çalışma bonusu ütopyası budalalığını bu denli çocukça saf, boş, gerçekten Pomeranyalı diyebileceğim bir biçimde ifade etme cüretinde bulunamamıştır. Her kâğıt belge karşılığında başka bir değer nesnesi verilmiş olduğuna göre ve karşılığında bir kâğıt belge olmaksızın hiçbir değer nesnesi verilmediğine göre, kâğıt belgelerin toplam tutarı, her zaman için, değer nesnelerinin toplam tutarı ile karşılanmak durumundadır. Geriye hiçbir şey artmaksızın hesap tutuyor,

** İngilizcesinde "note", Fransızca "le billet". —Ed.

hem de emek-zamanının son saniyesine dek ve hiçbir *Regierungs-Hauptkassen-Rentamtskalkulator*,² saçları devlet hizmetinde ne denli ağarmış olursa olsun, bu hesapta en küçük bir hata bulamaz. Daha fazla ne istenebilir ki?

Günümüzün kapitalist toplumunda, her sanayi kapitalisti, neyi, nasıl ve ne kadar üreteceğine kendi arzusuna göre karar verir. Ama, hem nitelik açısından, yani arzu edilen nesnelere olarak ve hem de miktar açısından, toplumsal talep kendisi için büyüklüğünü kestiremeyeceği bir bilinmeyen olarak kalır. Bugün yeterli bir hızda arzedilemeyen şey, yarın talebin çok üstünde arzedilebilir. Bununla birlikte, sonuçta talep, bu ya da şu, iyi ya da kötü bir biçimde karşılanır ve bir bütün olarak alındığında, üretim, nihayet arzu edilen nesnelere yöneltilir. Bu çelişkinin uzlaştırılması nasıl olur? Rekabetle. Ya rekabet bu çözümü nasıl sağlar? İvedi toplumsal gereksinimler için gerek cins ve gerek miktar bakımından yararsız olan metaları emek değerlerinin altına düşürerek ve bu dolambaçlı yoldan üreticilere ya tümüyle yararsız nesnelere ya da kullanılmayacak kadar çok, gereksiz miktarda yararlı nesnelere ürettiklerini algılatır. Bundan iki sonuç çıkar.

Birincisi, fiyatların meta değerlerinden bu sürekli saptırılması, meta değerlerinin varolmasını sağlayan biricik gerekli koşuldur. Ancak rekabetteki dalgalanmalar ve bunun sonucu meta fiyatlarındaki dalgalanmalar sayesinde ki, meta üretiminin değer yasası kendisini ortaya kor ve meta değerinin toplumsal olarak gerekli emek-zamanı ile belirlenmesi bir gerçek haline gelir. Böylece, değer kendini ortaya koyma biçimi olan fiyatın, kural olarak, ortaya koyduğu değerden farklı bir yön taşıması, değer, birçok toplumsal ilişki ile birlikte paylaştığı bir yazgıdır. Kral, temsil etmekte olduğu krallıktan çoğu kez oldukça farklı görünür. Demek ki, metalarını birbirleriyle değişen bir üreticiler toplumunda, değer emek-zamanı ile belirlenmesini, biricik yol olan fiyatlar üzerinde baskı yaparak sağlamak için, rekabetin yasaklanmasını arzulamak, kişinin, en azından bu alanda,

ekonomik yasaların o her zamanki iğrenç ütopyasını benimsemiş olduğunun tanıtılmasından başka bir şey değildir.

İkincisi, metalarını birbirleriyle değişen bir üreticiler toplumunda rekabet, meta üretiminin değer yasasını harekete getirmekle, o koşullar içinde mümkün olan biricik toplumsal üretim örgütünü ve düzenini sağlar. Bireysel meta üreticilerinin, toplumun nelere, ne miktarlarda gereksinme duyup duymadığını görebilmelerini sağlayan tek şey, ürünlerin değerlerinin altında ya da üstünde fiyat bulmalarıdır. Ama Rodbertus'un da paylaştığı ütopyanın ortadan kaldırmak istediği şey, işte bu biricik düzenleyicidir. Her üründen gerekli miktarlarda bulabilmemizin; şeker pancarı ve patates alkolü içinde yüzerken, mısır ve et sıkıntısı çekmememizin; milyonlarca pantolon düğmesi ortalığı sel gibi kaplamışken, çıplaklığımızı örtecek pantolon sıkıntısı çekmememizin garantisi nedir diye soracak olsak, bu kez de Rodbertus mu zafferane bir eda ile, şekerin her gereksiz kilosu için, satılmayan her alkol fiçisi için, kullanılması olanaksız her pantolon düğmesi için doğru bir belge verilmesine dayanan ve eksiksiz ve doğru "işleyerek tüm alacaklıları tatmin edecek ve tasfiyeyi doğru bir biçimde sağlayacak" olan o ünlü hesabını göstermektedir. Bu hesabın doğruluğuna inanmayanlar, bu hesabın yapılmasına nezaret etmiş ve doğru olduğunu görmüş ve ayrıca bugüne dek nakit hesabında asla herhangi bir hatanın sorumlusu olmadığından tamamen güvenilir olan Pomeranya'daki hükümet gelirler dairesi saymanı X'e başvurabilirler. Ve şimdi bir de Rodbertus'un sanayi ve ticaret bunalımlarını kendi ütopyası ile ortadan kaldırmaya kalkışmasındaki saflığı düşünün. Meta üretimi, dünya pazarı boyutlarına ulaşır ulaşmaz, kendi hesaplarına üretim yapan bireysel üreticiler ile talebin niteliği ve miktarı açısından onlarca azçok meçhul olan pazar arasındaki denge, dünya pazarındaki bir fırtına ile, bir ticaret bunalımı ile kurulur.* Fi-

* Hiç değilse yakın zamanlara dek durum böyleydi. İngiltere'nin dünya pazarı üzerindeki tekeli, Fransa, Almanya ve hepsinden önemlisi Amerika'nın dünya pazarına girmesiyle her geçen gün biraz daha sarsıldığına göre, yeni bir dengeleme biçiminin etkin olduğu görülmektedir. Bunalımdan

yatlardaki yükseliş ve düşüş ile dünya pazarındaki durum konusunda üreticiyi uyaran rekabet, artık yasaklanacak olursa, o zaman üreticilerin gözleri bütünüyle kör edilmiş olacaktır. Üreticileri, bundan böyle, üretim yaptıkları pazarın durumu konusunda artık hiçbir şey bilemeyecek duruma getirip meta üretimini bu biçimde kurmak, bunalım hastalığına karşı, Dr. Eisenbart'ı gerçekten de hasetinden çatlatacak bir tedavi yoludur.

Rodbertus'un meta değerini neden yalnızca "emek" ile belirlediği ve neden yalnızca farklı derecelerde emek yoğunluğunu kabullenmekle yetindiği şimdi anlaşılıyor. Eğer emeğin hangi araçlarla ve nasıl değer yarattığını ve böylece aynı zamanda onu belirlediğini ve ölçtüğünü incelemiş olsaydı, hem aynı türden öteki ürünlerle ilişkili olarak ve hem de toplumun toplam talebi ile ilişkili olarak tek bir ürün için toplumsal olarak gerekli-emek kavramına varmış olacaktı. Böylelikle Rodbertus, bireysel meta üreticilerinin üretimlerinin, toplam toplumsal talebe uydurulmasının nasıl gerçekleştiği sorunu ile karşı karşıya gelecek ve bütün ütopyası böylece olanaksızlaşacaktı. Ama gerçekte o, bir "soyutlama yapmayı", en önemli sorunu soyutlayarak bir kenara bırakmayı yeğledi.

Rodbertus'un bize gerçekten yeni bir şey sunduğu ve onu, çalışma bonolarıyla değişim ekonomisinin destekçisi sayısız dostlarından ayıran noktaya ensonu gelmiş bulunuyoruz. Bunların tümü, ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesine son vermek amacıyla, bu değişim örgütünden yanadırlar. Her üretici, ürününün tüm emek değerini almalıdır. Bunda, Gray'den Proudhon'a dek hepsi hemfikirdirler. Rodbertus ise, olmaz diyor; ücretli emek ve onun sömürüsü kalacak.

Birincisi, akla gelebilecek hiçbir toplum düzeninde işçi, ürününün tüm değerini tüketmek üzere alamaz. Ekonomik olarak üretken olmayan, ama gerekli bir dizi işlerin karşı-

önce görülen bolluk dönemi, hâlâ ortaya çıkamıyor. Eğer bu dönem tümüyle ortadan kalkacak olursa, o zaman, önemsiz dalgalanmalar olsa da kronik duraksama zorunlu olarak çağdaş sanayinin olağan durumu haline gelecektir. [*F. Engels'in notu.*]

lanması ve bundan ötürü bu işlere bağlı olan kişilerin bakımı, üretilmiş fondan karşılanmak zorundadır. Bu, bugünkü işbölümü varolduğu sürece geçerlidir. Genel üretken emeğin zorunlu olduğu bir toplumda ise, ki bu da "akla gelebilecek" bir şeydir, bu geçerliliğini yitirir. Ama bir toplumsal yedek ve birikim zorunluluğu, gene de kalacak ve bunun sonucu olarak, bu durumda bile, işçiler bir bütün olarak, hem de *hepsi*, toplum ürünlerinin sahipliğini ve kullanımını kendi ellerinde tutsalar bile, tek tek her işçi gene de "emeğinin tüm ürününden" yararlanmayacaktır. Ekonomik olarak üretken olmayan işlerin emek ürününden karşılanması durumu, diğer emek-para ütopyacılarının da gözlerinden kaçmamıştır. Ama onlar sorunun çözümünü işçilerin alışlagelmiş demokratik yoldan, bu amaçla, kendi kendilerini vergilendirmelerine bırakırken, 1842 yılındaki toplumsal reformunu o zamanın Prusya devletine uyduran Rodbertus ise, bütün sorunun çözümünü işçinin kendi ürünündeki payını tepeden saptayan ve işçinin bu payı lütfen almasına izin veren bürokrasinin kararına bırakır.

İkincisi, toprak rantı ve kâr da, azalmadan sürecektir. Çünkü toprak sahipleri ve sanayi kapitalistleri de, aralarında ekonomik bakımdan üretken olmayanlar bulunsa bile, toplumsal olarak yararlı ve hatta gerekli bazı işler yaparlar ve toprak rantı ve kâr biçiminde bir tür karşılık alırlar — bu anlayış, herkesin de teslim ettiği gibi, 1842 yılında bile yeni bir şey değildi. Aslında bunlar, şu anda yapmakta oldukları ve hem de çok kötü yaptıkları azıcık şey karşılığında çok fazla almaktadırlar ama, Rodbertus'un da, hiç değilse gelecek beşyüz yıl için ayrıcalıklı bir sınıfa gereksinmesi vardır; bundan ötürü de, bugünkü artı-değer oranı, söylemek istediğimi doğru ifade etmek gerekirse, varlığını sürdürecektir, ama bu oranın artırılmasına izin verilmeyecektir. Bugünkü artı-değer oranını, Rodbertus, yüzde-ikiyüz olarak kabul etmektedir. Yani oniki saatlik emek karşılığında işçinin aldığı günlük belge, oniki saatlik değil, yalnızca dört saatlik olacaktır ve geriye kalan sekiz saatte üretilmiş bulunan değer,

toprak sahibi ile kapitalist arasında bölüştürülecektir. Demek ki, Rodbertus'un emek belgeleri düpedüz yalan söylemektedirler. İşçi sınıfının dört saatlik çalışma belgesi almak için oniki saat çalışmaya boyun eğeceğini hayal edebilmek için, kişinin, yine Pomeranyalı bir junker olması gerekir. Eğer kapitalist üretimin dalaveresi bunun açıkça bir soygun olduğunu gösteren bu basit dile çevrilseydi, artık olanaksızlaşır. İşçiye verilen her belge, doğrudan doğruya isyana tahrik demek olur, ve bu da Alman İmparatorluğu ceza yasasının 110'uncu maddesinin kapsamına girerdi. İşçilere böyle bir hakarete bulunabileceğini hayal edebilmesi için, kişinin, ömründe, sopa ve kırbacın egemen olduğu ve köyün tüm güzel kadınlarının lord hazretlerinin haremine ait bulunduğu Pomeranyalı bir junkerin malikanesinde hâlâ gerçekte yarı-toprak kölesi (*semi-serfdom*) olarak çalışan gündelikçi tarım proletaryasından başka proletarya görmemiş olması gerekir. Ama bizim muhafazakârlarımız, en büyük devrimcilerimizdirler.

Ama işçilerimiz, eğer oniki saatlik ağır bir çalışmadan sonra, gerçekte yalnızca dört saat çalışmış olduklarını kabullenecek kadar yumuşakbaşlı olurlarsa, bunun ödülü olarak onlara, kendi ürettikleri ürün içindeki paylarının sonsuza dek üçte-birin altına düşmeyeceği garanti edilecektir. Bu, gerçekten de, oyuncak trompetle geleceğin havasını çalmaktır ki, üzerinde bir tek sözcük bile harcamaya değmez. Demek ki, Rodbertus'un çalışma bonolarının değişimi ütopyasında yeni olan bir şey varsa da, bu yenilik çocukçadır ve hem kendinden önceki ve hem de sonraki bir sürü yoldaşının göstermiş buldukları başarıların çok altındadır.

Rodbertus'un *Zur Erkenntnis, vb.*'si çıktığı dönem için kuşkusuz önemli bir kitaptı. Ricardo'nun değer teorisini tek yönde geliştirmesi, çok şeyler vaadeden bir başlangıçtı. Yalnızca kendisi ve Almanya için yeni bir şey olsa bile, gene de bir bütün olarak, kendisinden önceki İngilizlerin en iyilerinin başarıları ile eşit düzeydedir. Ama bu, bir başlangıçtan ibaretti ve ancak daha ileri düzeyde, kapsamlı ve eleştirici

bir çalışma ile teori için bir kazanç durumuna getirilebilirdi. Ama o, Ricardo'nun teorisini daha başından, ikinci yönde de, ütopya yönünde de geliştirerek, kendisini başka yöndeki daha ileri gelişmelerden kopardı. Böylece, her türlü eleştirinin birinci koşulunu yitirdi — taraf tutmaktan uzak kalmak. Daha önceden belirlenmiş bir amaca yönelik çalıştı ve bir *Tendenzökonom** oldu. Ütopyasının tuzağına bir kez yakalanınca da, kendisini bilimsel ilerlemenin tüm olanaklarından kopardı. 1842 yılından ölümüne dek ilk yapıtında zaten ifade ya da işaret etmiş olduğu aynı düşünceleri hep yineleyerek, beğenilmediği duygusu içinde, soyulacak hiçbir şeyi olmadığı halde kendisini soyulmuş sayarak ve ensonu, kendisinin çok önceden keşfedilmiş bir şeyi yalnızca yeniden keşfetmekle kaldığını görmeyi bile bile reddederek, aynı çember içinde döndü durdu.

ÇEVİRİ, birkaç yerde, Fransızca basılmış orijinal metinden değişiktir. Bu değişiklikler, Marx'ın kendi elyazısıyla yaptığı değiştirmelere dayandırılmıştır ki, bunlar, şu anda hazırlanmakta olan yeni Fransızca baskıya da konacaktır.

Bu yapıtta kullanılan terimlerin, *Kapital*'dekilerle her bakımdan aynı olmadığına işaret etmenin gereği yoktur. Bu yapıt, hâlâ *emekten meta* diye, ve *emek-gücü* yerine, emeğin alım ve satımından söz etmektedir.

Bu baskıya ek olarak ayrıca şunlar da konulmuştur:

1) Marx'ın *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* [*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*], Berlin 1859, yapıtından John Gray'in ilk çalışma bonoları değişimi ütopyasına ilişkin bir pasaj, ve 2) Marx'ın Brüksel'de (1848) serbest ticaret üzerine yaptığı bir konuşmasının çevirisi, ki bu konuşma, yazarın *Felsefenin Sefaleti* ile aynı gelişme evresi içinde yapılmıştır.

Londra, 23 Ekim 1884

FRIEDRICH ENGELS

* Belirli bir eğilime bağlı iktisatçı. —ç.